

Т. В. Поспєлова, кандидат економічних наук,
докторант Національної академії державного
управління при Президентів України, доцент
кафедри менеджменту організацій Донецького
національного університету

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано зміст і структуру людського потенціалу, результативність державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні. Визначено пріоритетні напрями державної політики управління людським потенціалом.

В статье проанализированы содержание и структура человеческого потенциала, результативность государственного регулирования развития человеческого потенциала в Украине. Определены приоритетные направления государственной политики управления человеческим потенциалом.

In the article it has been analysed the content and structure of human potential, effect of public administration of human potential development in Ukraine. The priorities of public policy of human potential have been determined.

Ключові слова. Людський потенціал, структура людського потенціалу, державна політика, результативність державного регулювання.

Вступ. Ідеологія людського виміру набула характеру доктрини у суспільній діяльності передових країн світу. Становлення України як незалежної, демократичної держави з ринковою економікою зумовлює зосередження уваги суспільства на проблемах збереження, поступового нарощування і використання її людського потенціалу. За цих умов виражена державна політика щодо управління людським потенціалом є головною умовою інтелектуального, економічного, соціального та духовного прогресу як суспільства в цілому, так і особистості зокрема.

Необхідність оцінки результативності державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні зумовлюється сучасними тенденціями щодо формування інноваційної економіки знань у світі. Ефективне використання можливостей людини як найвищої цінності та людського потенціалу – важлива складова у здійсненні модернізації українського суспільства, сутнісний чинник для реалізації ефективного і якісного функціонування економіки інноваційно-інтелектуального типу.

© **Т. В. Поспєлова, 2009**

Економічним та соціальним питанням регулювання людського розвитку та розвитку людського потенціалу приділяється увага як у доповідях та звітах міжнародних організацій (Програма розвитку ООН, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк), так і в працях окремих вітчизняних фахівців (М. Ажажа, Д. Богиня, І. Бондар, Н. Верхоглядова, С. Й. Вовканич, О. Грішнова, І. Джаїн, Т. Заяць, М. Кизим, М. Кім, Т. Кір'ян, О. Кендохов, Н. Корабльова, Ю. Кулікова, А. Колот, Н. Лакіза-Сачук, В. Лич, Е. Лібанова, Л. Михайлова, В. Порохні, В. Приймака, В. Трощинський, А. Чухно, Л. Шаульська, К. Якуба та ін.) [1–6]. Проте питання державного регулювання виявилися недостатньо розробленими.

Результативне державне регулювання розвитку людського потенціалу в Україні потребує встановлення чітких пріоритетів державної політики. Прозорому визначенню таких пріоритетів допомагає аналіз фактів та результатів. Однак ці питання не знайшли системного відображення в науковій літературі.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз фактів та результатів, що свідчать про результативність державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні.

Результати дослідження. Існує декілька підходів щодо визначення ефективності державного управління і регулювання зокрема, а також критеріїв цієї ефективності. Підходи описують економічну ефективність (критерій – показники прибутку чи надходжень у бюджет); цільову ефективність (критерій – досягнення цілей); функціональну ефективність (критерій – виконання функцій); декілька видів соціальної ефективності (загальну, спеціальну, конкретну), організаційну ефективність (критерій – ефективні функціональні зв'язки між елементами організації). У масштабах суспільства чи держави вчені пропонують ураховувати під час вимірювання ефективності управлінської діяльності держави такі вимірвальні показники, як: рівень реального валового продукту на душу населення; рівень зростання реального валового продукту на душу населення; ступінь використання витрат (людські й матеріальні ресурси); здатність до споживання виробленого; рівень конкуренції; адекватність і точність планування.

В. Цветков пропонує розглядати як головний критерій сучасного державного управління “якнайповнішу відповідність управлінської діяльності корінним інтересам суспільства, розширення і поглиблення демократії, забезпечення прав і свобод громадян, їх реалізацію на практиці, успішне здійснення тактичних і стратегічних політичних і соціальних цілей та завдань щодо реформування суспільства” [1, 2].

Проблема оцінки результативності державного регулювання розвитку людського потенціалу полягає у складності самого об'єкта – людського потенціалу. Широке трактування поняття “потенціал” виходить з джерел можливостей, засобів, які можуть бути приведені в дію, використані для виконання будь-якого завдання або досягнення певної мети; можливостей окремої особи, суспільства, держави в певному регіоні [2, 6]. Потенціал, виступаючи в єдності просторових і тимчасових характеристик, концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин: по-перше, відображає минуле, тобто являє собою сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення й можливостей функціонування та розвитку. У цьому плані поняття “потенціал” фактично набуває значення поняття “ресурс”; по-друге, характеризує сьогодення з погляду практичного застосування і використання наявних здатностей; по-третє, орієнтований на розвиток (майбутнє): у процесі трудової діяльності працівник не тільки реалізує свої наявні здатності, але й здобуває нові сили та здатності [2].

У науковій літературі людський потенціал визначається як “цілісна характеристика, що відображає найважливіший фактор життєздатності суспільства, а саме *готовність і здатність національної спільноти до активного саморозвитку*, своєчасної й адекватної відповіді на численні виклики зовнішнього середовища й успішної конкуренції з іншими суспільствами” [3, 10].

Людський потенціал нерозривно і двобічно пов'язаний з діяльністю, яка, з одного боку, лежить в основі його формування, а з іншого – служить формою його реалізації. На думку В. Келле, у процесі формування людського потенціалу створюються умови, передумови, підстави, на яких виростає людина з її здібностями до дії. Тут рух іде від суспільства, його компонентів до людини. Коли ж виникає проблема реалізації людського потенціалу, рух іде у зворотному напрямі – від людини до суспільства. Акцент робиться не на аналізі умов, а на людській активності, самовираженні людини, виявленні її здібностей, рівня її знань і умінь, культури, психології, особистих якостей, тобто самоактуалізації особистості [4].

Людський потенціал є інтегральною характеристикою життєздатності суспільства (країни, держави) як суб'єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими суспільствами [3].

У розумінні різних учених склад компонентів людського потенціалу різний, хоча його значення є ядром подібне. Т. І. Заславська [3] зводить структуру даного феномена до чотирьох взаємозалежних, але відносно самостійних елементів: соціально-демографічного, соціально-економічного, соціокультурного та діяльнісного потенціалу суспільства.

Соціально-демографічний потенціал суспільства визначається структурою населення за поколіннями та гендерами, середньою тривалістю життя, співвідношенням народжень і смертей, якістю національного генофонду. Важливі елементи цього потенціалу – стан фізичного й психічного здоров'я, рівень і якість освіти громадян.

Соціально-економічний компонент людського потенціалу відбиває якість життя, рівень кваліфікації та професіоналізму економічно активних громадян, затребуваність суспільством їхньої праці, рівень і структуру зайнятості, ступінь реалізації їх трудових, ділових та інтелектуальних ресурсів. Іншою характеристикою цього компонента служить рівень запитів громадян відносно прав і свобод, ступеня соціальної захищеності, шансів на життєвий успіх тощо, а також їхніх потреб і платоспроможного попиту на матеріальні й соціальні блага.

Соціокультурний аспект людського потенціалу характеризує соціально значущі особливості менталітету громадян, такі як тип нормативно-ціннісної свідомості, особливості переконань і вірувань, повага до закону й права, рівень моралі й моральності, структура мотиваційних комплексів і типів поведінки.

Діяльнісний потенціал суспільства виражається в рівні ділових якостей соціальних акторів, їхньої енергії, заповзятливості, ініціативи. Він проявляється у співвідношенні інноваційних і традиційних форм мислення, дії й інших форм активності, а також в об'єктивних можливостях громадян реалізувати свої соціальні й творчі потенції, вести активне, повноцінне життя. Зовнішніми індикаторами цього потенціалу служать масштаби підприємницької й іншої соціально-інноваційної активності населення, розвиненість венчурних виробництв, цивільних структур. На думку Т. Заславської, діяльнісний компонент відіграє особливу роль у загальній структурі людського потенціалу країни, оскільки служить вирішальним фактором їхньої реалізації [3].

Організації державного сектора, які задіяні в процеси розвитку людського потенціалу (адміністративні, наукові, освітні, культурні тощо), прямо виконують функції держави задля досягнення певних цілей, проте їх діяльність часто не може вимірюватися показниками лише економічної ефективності. Суспільно значущий результат від такої діяльності може бути подано лише в довгостроковій перспективі [1]. Особливо це стосується соціокультурного компонента людського потенціалу, зміни в якому відбуваються протягом декількох поколінь.

Розуміючи під ефективністю управління отриманий результат, виражений у конкретних економічних, соціальних та демографічних показниках, у нашому дослідженні доречно скоріше говорити про результативність регулювання, коли зіставляються в динаміці стан досліджуваного об'єкта зі станом еталонного зразка. В ролі інформативної бази використовувалися спільний аналітичний звіт Міністерства фінансів і Національного банку України, а також аналітичний звіт міжнародного центру перспективних досліджень [5, 6]. Шляхом аналізу та синтезу поданої у звітах інформації проаналізовано стан компонентів людського потенціалу в Україні. Як еталонний зразок використовувався світовий лідер (реальний та потенційний) у сферах, що розглядалися. У звітах подано інформацію про країни, що межують з Україною, членів ЄС, країни колишнього СРСР, світових лідерів (реальний та потенційний) у сферах, що розглядаються. Головна складність під час аналізу оцінки результативності регулювання людського потенціалу полягає в

тому, що у звітах не надається повної інформації, яка дала б змогу зробити вичерпний аналіз стану всіх елементів людського потенціалу.

Щодо стану *соціально-демографічного елементу людського потенціалу* в Україні, то, на думку дослідників, спостерігається його деформація. Останні десять років у демографічній історії України були декадою боротьби населення за виживання. За цей період у демографічному розвитку країни спостерігалось більше деструктивних моментів, ніж конструктивних, а його характер можна визначити скоріше як дефіцитний і витратний, аніж відновлювальний, що зближує його з основними тенденціями соціально-економічного розвитку країни, повним внутрішніх суперечностей та непослідовностей. Як результат, населення України стрімко скорочується – більше як на 10 % з 1993 до 2007 р., а частка людей похилого віку неухильно збільшується. Україна має один з найнижчих рівнів народжуваності у світі. Рівень дитячої смертності вдвічі вищий за середній показник по Європі. Особливого занепокоєння викликає високий рівень уроджених вад розвитку; нині у кожній третій дитині спостерігаються відхилення у фізичному або психічному розвитку. Основними причинами такого стану є загальне ослаблення організму як матерів, так і новонароджених, зумовлене проблемами соціально-економічного розвитку та низьким рівнем життя населення.

Середня тривалість життя в Україні становить 66 років, що на 11 років менше, ніж у середньому у країнах Західної Європи. Перспективи поліпшення показників рівня смертності невтішні, оскільки в Україні спостерігається епідемія туберкульозу та ВІЛ/СНІДу. Щодня в Україні стає на 35 ВІЛ-інфікованих більше. Окрім цього, щорічний рівень споживання алкоголю становить 12 літрів на особу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, якщо щорічне споживання алкоголю перевищує 8 літрів на особу, воно спричиняє поступову деградацію суспільства [5, 6].

Депопуляція, старіння населення й інші демографічні структурні диспропорції загрожують погіршенням перспектив забезпечення і підтримки працездатним населенням непрацездатних. Погіршення здоров'я населення призведе до переважання та збоїв у роботі фондів медичного страхування. Поширення соціально небезпечних хвороб – до переорієнтації обмежених фондів охорони здоров'я з профілактичної спрямованості на термінове, швидке подолання небезпечних хвороб.

Унаслідок інертності демографічних процесів та їхньої слабкої керованості з боку держави, якщо не розпочати роботу зі збереження людського потенціалу країни зараз, ситуація погіршуватиметься, загрожуючи стабільному та незалежному існуванню самої держави.

Гострота цих проблем значною мірою спровокована соціально-економічними причинами, пов'язаними з погіршенням якості життя переважної частини населення, зниженням соціальної захищеності, підривом можливостей нормального відтворення людського потенціалу.

Соціально-економічний компонент людського потенціалу в Україні характеризує якість життя, що оцінено як одну з найгірших серед усіх європейських країн, а також усіх країн колишнього СРСР. Спостерігається зростання бідності – як за доходами, так і за фізичними характеристиками людини (людська бідність), яку ООН визначає як втрату базових людських можливостей. Недоїдання – одна з таких значних проблем. Бідні сім'ї скорочують вживання таких важливих продуктів, особливо для дітей і вагітних, як молоко, м'ясо, овочі та переходять на використання продуктів низької якості. Дефіцит заліза, яке вміщується у вилучених з раціону продуктах, – загальна тенденція в пострадянських країнах і в Україні. В результаті названих тенденцій Україна посідає 78 місце зі 177 за індексом людського розвитку ООН, 98 зі 111 за індексом якості життя журналу The Economist і 174 із 178 за індексом щастя Фонду нової економіки [7].

Аналіз індексу глобальної конкурентоспроможності (GCI) [6] показав, що із загальної кількості країн (131) за якістю початкової освіти Україна займає 49-те місце, витратами на початкову освіту – 52-ге. За якістю освітньої системи в цілому – 47-ме місце, якістю математичної освіти й освіти у сфері природничих наук – 44-те, за ступенем доступу до Інтернету у школах – 78-ме місце. Що стосується ефективності ринку праці, то за рівнем відносин усередині трудового колективу Україна посідає 86-те місце, а за конкурентоспроможністю такої складової, як “відплив мізків” – 93-те місце. За роки незалежності Україна втратила загалом 466 докторів наук, переважно молодих. Це становить приблизно п'яту частину сучасної кількості докторів наук до 50 років. Набирає силу суперечність між досить високим освітнім і професійно-кваліфікаційним потенціалом населення і погіршенням умов та якості зайнятості. Поширення безробіття сприяє зниженню рівня життя населення – перехід працюючих до категорії безробітних з відповідним зменшенням рівня доходу та перебування у цьому стані досить тривалий час. Перераховані особливості соціально-економічного розвитку свідчать про неефективну державну політику, що призводить до несприятливих умов для розвитку людського потенціалу всередині країни.

Стосовно *соціокультурного аспекту людського потенціалу* слід зазначити, що переважним типом відносин у соціумі залишаються патріархальні відносини “патрон – клієнт”, а відповідно до цього поступово укріплюється кланово-олігархічна структура суспільства. Формується ставлення до насильства, навіть фізичного, як до виправданого засобу реалізації цілей (як особистісних, так і державних). Найсуттєвішою суспільною проблемою, що відбиває соціально значущі особливості менталітету громадян, є корупція та високий рівень криміногенності, які свідчать про систему подвійних стандартів, зневагу до чужої власності та людського життя. За захистом прав власності Україна посідає 118-те місце зі 131-го, захист інтелектуальної власності (108-ме), громадська довіра до політиків (107-ме), надійність послуг правоохоронних органів (105-те), тягар державного регулювання (104-те), ефективність корпоративного управління (101-ше), організована злочинність (97-ме) [6].

Діяльнісний потенціал українського суспільства характеризується низькою продуктивністю праці та інновативністю (38-ме місце з 46-го), що пов'язано із несприятливими умовами для його розвитку та реалізації. В Україні п'ять з семи найбільш проблемних аспектів підприємництва, визначених у дослідженні Світового економічного форуму, стосується державних інституцій: податкове регулювання, політична нестабільність, корупція урядова, нестабільність і неефективність державних процедур. Конкурентні ринки виробляють лише 54 % від загального випуску. Нещодавній звіт ОЕСР стверджує, що проблеми конкурентного середовища в Україні створюють суттєві перепони підприємствам для входження або виходу з ринку [5, 17].

Таким чином, людський розвиток характеризується процесом розширення вибору людиною існуючих можливостей. Це розширення вибору базується на можливостях бути грамотним та освіченим, здоровим та добре нагодованим, бути в теплі, вдягненим та мобільним. Багато з цих можливостей закрито для більшості населення України.

Висновки. Людський потенціал України характеризується негативними трансформаційними процесами за всіма його складовими. Аналіз наведених фактів свідчить про низьку результативність державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні. Для досягнення значного прогресу в підвищенні результативності державного регулювання потрібні серйозні й послідовні реформи. Пріоритетне завдання – підвищення діяльнісного компонента людського потенціалу українського суспільства. Для цього слід ужити політичних заходів для стимулювання інновацій, конкуренції та вдосконалення інституційної бази, що, у свою чергу, надасть об'єктивного підґрунтя для визначення розвитку людського потенціалу як пріоритету для державної політики.

Удосконаленню механізмів державного управління розвитком людського потенціалу будуть присвячені подальші дослідження автора.

Література

1. Дунаєв І. В. Оцінка результативності державного регулювання розвитку людського капіталу в Україні [Електронний ресурс] // Державне будівництво: Електронне наук. видання. – 2007. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-1/doc/2/15.pdf>.
2. Интеллектуальный потенциал личности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/ashmarin_chelovecheskiy/00.aspx.
3. Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе [Текст] / Т. И. Заславская // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. – С. 5–16. – Библиогр. : с. 16.
4. Келле В. Ж. Человеческий потенциал и человеческая деятельность [Текст] / В. Ж. Келле // Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода. – М., 1999. – С. 72–80.
5. Потенціал України та його реалізація [Текст] : спільний аналіт. звіт Мін-ва екон. України, Мін-ва фінансів України та НБУ / Міжнар. центр персп. дослідж. та ін. – К. : [б. в.], 2008. – 56 с. : табл., графіки. – Б. ц.
6. Потенціал України та його реалізація [Текст] : аналіт. звіт Міжнар. центру персп. дослідж. / Міжнар. центр персп. дослідж. ; кер. проекту О. Романюк. – К. : [б. в.], 2008. – 56 с. : табл., графіки. – Б. ц.
7. Global Competitiveness Index 2007–2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gcr.weforum.org/css/images/>.